

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้เกี่ยวกับการศึกษา แนวคิด วิธีการ ถึงศักยภาพและเครือข่ายของผู้นำชุมชน เพื่อการจัดการต้นน้ำบ้านแสนสุข ตำบลศรีคี อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย ซึ่งการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงได้แก่

- 2.1 แนวคิดผู้นำ
- 2.2 แนวคิดเครือข่าย
- 2.3 แนวคิดการจัดการต้นน้ำ
- 2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.5 กรอบแนวความคิด

2.1 แนวคิดผู้นำ

ในสังคมมนุษย์ต้องการผู้นำที่สามารถช่วยประสานให้คนทั้งหลายมารวมกัน ประมวลกำลัง แรงใจ และสมองในการทำงานร่วมกันพากันไปในทางที่ดี เพื่อประโยชน์สุขของสังคม นักวิชาการได้ให้ความหมายของผู้นำ ไว้ดังนี้

สมคิด บางโม (2540: 235) ผู้นำ หมายถึง สมาชิกของกลุ่มที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อคนอื่นๆ ในกลุ่ม และสมาชิกคนอื่นๆ ยอมรับโดยสมัครใจว่าบุคคลนี้เป็นผู้นำของกลุ่ม และสามารถนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายได้ ผู้นำอาจได้รับตำแหน่งมาโดยการแต่งตั้งหรือเลือกตั้ง หรือยกตัวเองขึ้นมาเป็นผู้นำก็ได้ และสมาชิกกลุ่มยอมรับว่าเป็นผู้นำด้วยความจริงใจ

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524: 92) ผู้นำ หมายถึง ผู้ซึ่งมีบุคลิกภาพเด่นในกลุ่ม ซึ่งความเป็นผู้นำนี้อาจจะเนื่องมาจากเหตุการณ์ประกอบด้วยคุณลักษณะพิเศษเช่น มีความโอปอ้อม มีความรู้ดี เป็นเครื่องช่วยผลักดันบุคคลให้ขึ้นมาเป็นผู้นำ เป็นผู้ที่ประชาชนยกย่องนับถือ เป็นผู้ที่มีความสามารถในอันที่จะก่อให้เกิดแรงศรัทธาในหมู่ประชาชน และเป็นผู้ที่มีความสามารถในการที่จะโน้มน้าวผู้อื่นให้มาร่วมประกอบกิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมได้ ผู้นำเป็นผู้ที่มีความเสียสละ

เพื่อส่วนรวมพร้อมที่จะให้คำแนะนำ ปรีกษาช่วยเหลือผู้อื่น เป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มทันต่อเหตุการณ์ และจะต้องเป็นผู้ที่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วย

สำหรับความหมายของผู้หน้าที่ สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และ สุทธิลักษณ์ สมิตะสิริ (2541: 18-19) สามารถสรุปเป็นสาระสำคัญได้ 2 ประการ คือ

1. ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลสามารถทำให้ผู้คนเดินตามหรือทำตามในสิ่งที่ผู้นำพยายามจะนำไปทำ ขาดซึ่งอิทธิพลที่สามารถทำให้คนเดินตาม ภาวะผู้นำก็ไร้ความหมาย การเดินตามนั้นมิได้หมายความว่าทำกันในเฉพาะขณะที่ผู้นำนั้นๆ มีอำนาจอยู่ สามารถทำให้ผู้คนเกรงกลัว จึงเดินตามทำตามในสิ่งที่ผู้นำสั่งให้ทำ แต่แม้ว่าผู้นำนั้นๆ ไม่ได้ใช้อำนาจแล้วผู้คนก็ยังเดินตามในสิ่งที่ผู้นำเหล่านั้นพูดไว้ หรือปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง

2. ผู้นำ คือ ผู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ “ผล” สำเร็จที่ดี ผลสำเร็จเป็นสิ่งที่วัดผลของภาวะผู้นำ ไม่จำเป็นต้องเป็น “อาการนำ” ที่เห็นได้ด้วยตา แต่เป็นผลสำเร็จที่เกิดจากภาวะการนำจริงๆ ผู้นำที่แท้จริงอาจจะไม่ใช่ผู้นำที่อยู่ในตำแหน่ง มีชื่อเสียงอย่างที่คนทั่วไปมองเห็น รู้จัก แต่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้จริงๆ โดยทั่วไปไม่มีความรู้สึกว่าเป็นผู้นำ ดังกล่าวกำลังแสดงอาการนำอยู่อย่างที่เรียกกันว่าเป็น “ผู้นำที่ไม่ได้นำ” ผู้นำที่เป็นทางการอยู่ในตำแหน่ง คนทั่วไปสามารถเห็นด้วยตาว่าเป็นผู้นำเพราะมีหน้าที่ตำแหน่งชัดเจน หากไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิด “ผล” สำเร็จที่ดีได้การเป็นผู้นำก็ไร้ความหมาย ดังนั้นภาวะผู้นำจึงวัดกันด้วยผลที่เกิดจากการนำ ไม่ได้วัดกันด้วยตำแหน่งหรืออาการที่ได้แสดงว่ากำลังนำอยู่

ทวี ทิมจำ (2528: 171-173) ได้ให้ความหมาย ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงาน และสามารถใช้ความรู้นั้นช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ได้ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง และการเป็นผู้นำเป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลต่อกิจกรรมของกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้น เพื่อนำกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ผู้นำส่วนใหญ่จะมีบุคลิกภาพเด่น มีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มชนหรือในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นผู้ที่สามารถจูงใจประชาชนให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม และลงมือทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง จนนำกลุ่มไปสู่จุดหมายทางบวกเป็นผลสำเร็จในที่สุด

ผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้ที่มีบุคลิกภาพเด่น ประกอบกับความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มคนหรือในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งในกลุ่มแต่ละกลุ่มย่อมประกอบด้วย บุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ความสามารถหรือทักษะแตกต่างกันไป ในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกัน ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม จะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้สถานการณ์ที่บีบตัวขึ้น จึงผลักดันให้สมาชิกกลุ่มบางคนกลายเป็นผู้นำและบางคนกลายเป็นผู้ตาม

ผู้นำโดยทั่วไปจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. โครงสร้างผู้นำแบบทางการ (Formal Leadership Structure) ได้แก่ ผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ โดยได้รับการคัดเลือกหรือแต่งตั้งจากทางการ โดยหน่วยงานของทางราชการต่างๆ เป็นผู้เข้าไปดำเนินการคัดเลือกและแต่งตั้ง ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน

2. โครงสร้างผู้นำแบบไม่เป็นทางการ (Informal Leadership Structure) ผู้นำชนิดนี้เกิดจากการสังสรรค์ของชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการ มีความสัมพันธ์กันตัวต่อตัวระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ ชาวบ้านที่มีฐานะมั่นคง และผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษ จนได้รับการยกย่อง ผู้นำแบบไม่เป็นทางการจะมีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก ชาวบ้านจะให้ความเคารพยกย่องและให้ความเชื่อถือ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการจะเป็นผู้ถ่ายทอดความเดือดร้อนของชาวบ้านให้ผู้นำแบบทางการทราบ เพื่อช่วยหาหนทางแก้ไขต่อไป

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2520: 47-51) ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถใช้ความรู้ที่ช่วยให้อำนาจบรรลุวัตถุประสงค์ได้ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง และความเป็นผู้นำเป็นขบวนการที่มีอิทธิพลต่อกิจกรรมกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้น เพื่อนำกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ ผู้นำส่วนใหญ่จะมีบุคลิกภาพเด่น มีความรู้ ความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มหรือในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นผู้ที่สามารถจูงใจประชาชนให้มีความคิดคล้อยตาม และลงมือทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งจนกลุ่มไปสู่จุดมุ่งหมายได้เป็นผลสำเร็จ

ประเภทของผู้นำจำแนกลักษณะโครงสร้างของผู้นำออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ผู้นำแบบทางการ กล่าวโดยทั่วไป ลักษณะตำแหน่งของผู้นำ ซึ่งมีอยู่ในหมู่บ้านแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ 1. ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน แพทย์ประจำตำบล 2. คณะกรรมการต่างๆ ขององค์กรชุมชนเช่น คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ตลอดจนข้าราชการประเภทต่างๆ ผู้นำประเภทนี้มีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการค้ำจุนอยู่ และประชาชนตระหนักดีในฐานะของการเป็นผู้นำ ตำแหน่งเหล่านี้เป็นได้โดยการเลือกตั้ง แต่งตั้งและประกาศเป็นทางการทราบ ผู้นำแบบเป็นทางการจึงจำเป็นที่ทราบกันทั่วไปในหมู่บ้าน

2. ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ ผู้นำชนิดนี้เกิดจากการสังสรรค์ของชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการเป็นเวลานาน ลักษณะของกลุ่มในหมู่บ้านก็เป็นกลุ่มแบบปฐมภูมิ จึงเพิ่มความใกล้ชิดซึ่งกันและกัน มีการติดต่อสัมพันธ์แบบตัวต่อตัวในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และผลที่ตามมาคือได้มีการพัฒนาของกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้น แต่ละกลุ่มเหล่านี้ก็จะมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผู้ซึ่งกลายเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการในหมู่บ้านนั้น ซึ่งได้แก่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ หรือสมาชิกที่อาวุโส อุดมคติพระภิกษุ สามเณร มีความรู้ความสามารถในอาชีพที่ตนทำอยู่ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก ชาวบ้านจะให้ความเคารพยกย่อง และ

ให้ความเชื่อถือ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ เป็นผู้ที่มิมีประสิทธิภาพและช่วยเชื่อมโยงหรือเป็นตัวประสานกับผู้นำแบบทางการ มีความเห็นอกเห็นใจ และให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี ผู้นำแบบไม่เป็นทางการจะเป็นผู้ถ่ายทอดความเดือดร้อนของชาวบ้านให้ผู้นำแบบทางการทราบ

กิติ ตยัคคานนท์ (2535: 21-37) ได้ให้ความหมาย ผู้นำ คือ ผู้มีศิลปะที่สามารถมีอิทธิพลเหนือคนอื่นและนำบุคคลเหล่านั้นไป โดยได้รับความไว้วางใจและเชื่อมั่นอย่างเต็มที่อีกทั้งยังได้รับความเคารพนับถือ ความร่วมมือ และความมั่นใจจากผู้ใต้บังคับบัญชาเหล่านั้นอย่างจริงจัง

ภาวะผู้นำ คือ ศิลปะหรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จะจูงใจบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการ และอำนวยความสะดวก กระบวนการสื่อความหมายหรือการติดต่อกันและกัน ให้ร่วมมือกับตนดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้

ผู้นำที่ดีจะต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง
2. มีความรู้ดี
3. มีบุคลิกภาพดี
4. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และความกระตือรือร้น
5. มีการตัดสินใจกับการใช้ดุลยพินิจดี
6. มีความกล้าหาญ เด็ดขาด และไม่โลเล
7. มีความแนบเนียน
8. มีความอดทน การมีสมาธิในการทำงาน ใจคอหนักแน่นและมีความสามารถในการบังคับใจตนเอง
9. มีการสื่อความหมายที่ดี
10. ไม่เห็นแก่ตัว เสียสละ และไม่ใช้อิทธิพลในทางที่ผิด
11. ยกย่อง ให้เกียรติและให้ความไว้วางใจผู้ใต้บังคับบัญชา
12. มีการสังคมดี และมีความจงรักภักดีต่อหน่วยงาน

จิตจำนงค์ กิติเกียรติ (2533: 108-111) ผู้นำท้องถิ่น หมายถึง บุคคลที่ช่วยให้ผู้อื่นหรือชุมชนได้มีการตกลงกัน และพยายามหาทางให้ประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้พฤติกรรมของผู้นำท้องถิ่นจะมีอิทธิพลเหนือประชาชนในท้องถิ่นนั้น อันจะก่อให้เกิดการร่วมมือกันทำงาน โดยมุ่งความสำเร็จของชุมชนเป็นสำคัญ

องค์ประกอบของผู้นำท้องถิ่น มีดังนี้

1. ต้องมีความรู้หรือทักษะในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่กลุ่มหรือชุมชนต้องการ

2. ต้องมีผู้ตาม ได้แก่ สมาชิก
3. มีโอกาสหรือสถานการณ์ที่จะใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ แบบรู้ได้ใช้เป็น
4. มีความสามารถที่จะใช้ความรู้

ผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในงานพัฒนาชุมชน ผู้นำมีทั้งที่เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ และผู้นำที่เป็นทางการ ผู้นำเป็นผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ มีความรู้ ประสบการณ์ดีกว่าชาวบ้าน มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีกว่า มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่หรือบุคคลภายนอกมากกว่า และเป็นผู้นำความรู้และวิธีการที่ทันสมัยไปปฏิบัติก่อนผู้อื่น เป็นผู้ที่รับรู้และเข้าใจปัญหาความต้องการของชาวบ้านและแจ้งให้เจ้าหน้าที่ของรัฐให้ทราบ นำความคิดและวิธีการในการแก้ปัญหาต่างๆ จากเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือนักวิชาการไปสู่ชาวบ้าน

คุณลักษณะของผู้นำท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยต่องานพัฒนาชุมชน 8 ประการ ได้แก่

1. มีจิตใจมุ่งมั่นที่จะพัฒนา
2. มีความซื่อตรงต่อหน้าที่
3. มีจิตใจเป็นกุศล
4. การยอมรับวิทยาการแผนใหม่
5. ความเชื่อมั่นในตนเอง
6. ทศนคติแบบประชาธิปไตย
7. มีความจงรักภักดีต่อสถาบัน
8. มีความเป็นผู้นำ

พัฒนา บุญรัตพันธุ์ (2517: 128-132) ผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้ที่มีบุคลิกภาพเด่น ประกอบกับความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มชนหรือในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งในแต่ละกลุ่มชนย่อมประกอบด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ หรือทักษะแตกต่างกันไป ในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม จะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นของกันและกัน ด้วยเหตุนี้เอง สถานการณ์ที่บีบตัวขึ้นจึงผลักดันให้สมาชิกของกลุ่มบางคนกลายเป็นผู้นำ และบางคนกลายเป็นผู้ตาม นอกจากนี้ผู้นำยังหมายถึงผู้ที่มีบุคลิกภาพดี อุปนิสัย และความสามารถดีเด่น

ลักษณะของผู้นำ คือ เป็นผู้ที่บุคคลในชุมชนยกย่องนับถือ เป็นผู้สามารถชักจูงและก่อให้เกิดแรงศรัทธาในกลุ่มคน เป็นผู้เสียสละเพื่อส่วนรวม พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือ คำปรึกษาหารือแก่ผู้อื่น มีความคิดริเริ่มทันเหตุการณ์ ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และอาจเป็นผู้มีฐานะทางสังคมด้านอื่นๆ เช่น ได้รับตำแหน่งต่างๆ ในปัจจุบันและยังเน้นถึงความกล้าหาญ ซื่อสัตย์ ประสบการณ์ ความคิดริเริ่ม ความสามารถในการให้บริการ ประกอบกับความสามารถในด้านอื่นๆ อันเป็นลักษณะของผู้นำคือ

1. เป็นผู้ที่ทำงานร่วมกับประชาชน
 2. เป็นผู้ทำตัวเป็นตัวอย่างที่ดี
 3. เป็นผู้ที่ประชาชนชอบและกล่าวถึงอยู่เสมอ
 4. เป็นผู้ที่อยากเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ
 5. เป็นผู้ที่ตั้งใจทำงานเพื่อส่วนรวม
 6. เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม
 7. เป็นผู้มีจิตสุจริตใจ
 8. เป็นผู้ที่เชื่อถือได้
 9. เป็นผู้ที่เคยให้ความช่วยเหลือร่วมมือในงานส่วนรวม
 10. เป็นผู้ที่พร้อมที่จะรับฟังเหตุผลและปรึกษาหารือกับผู้อื่นในปัญหาสำคัญๆ ของท้องถิ่น
- ประเภทของผู้นำชุมชน โดยทั่วไปในการศึกษาเกี่ยวกับผู้นำ มีผู้ได้ทำการศึกษาและจำแนกประเภทของผู้นำเป็น 2 ประเภท คือ

1. ผู้นำแบบทางการ (Formal Leaders) ได้แก่ ผู้มีอำนาจหน้าที่ (Authority) โดยได้รับการคัดเลือก หรือแต่งตั้งจากทางราชการ โดยหน่วยงานของทางราชการต่างๆ เป็นผู้เข้าไปดำเนินการคัดเลือกและแต่งตั้งเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน และตำบล ตลอดจนข้าราชการประเภทต่างๆ รวมทั้งพัฒนากร เป็นต้น ผู้นำประเภทนี้มีตำแหน่งอำนาจหน้าที่ของทางราชการกำกับอยู่ และประชาชนก็ตระหนักดี (Recognize) ในฐานะของการเป็นผู้นำ เพราะมีการเลือกตั้ง แต่งตั้ง และประกาศเป็นทางการให้ทราบ ด้วยเหตุนี้ตำแหน่งฐานะความรับผิดชอบของผู้นำแบบทางการ จึงเป็นที่ทราบกันแจ้งต่อสาธารณชนทั่วไป ตลอดหัวบ้านท้ายบ้าน ดังนั้นผู้นำแบบทางการจึงอยู่ในฐานะรับคำชมเชย คำติชม การวิจารณ์แต่ผู้เดียวโดยลำพังไม่อาจแบ่งให้ใครได้

ผู้นำแบบเป็นทางการจึงมีความรับผิดชอบที่จำกัดแน่นอน ชาวบ้านสังเกตจากชื่อตำแหน่ง ก็พอทราบขอบเขตของความรับผิดชอบ และในทางปฏิบัติความเป็นผู้นำแบบทางการจะสูญสิ้น เมื่อหมดอำนาจหน้าที่ เว้นแต่คุณความดีที่มีอยู่ในขณะปฏิบัติเท่านั้นที่มีส่วนประทับใจประชาชนและยังคงรับรองในความเป็นผู้นำของเขาต่อไป

2. ผู้นำทางธรรมชาติหรือผู้นำแบบไม่เป็นทางการ (Natural Leaders or Informal Leaders) ได้แก่ ผู้ที่มีอิทธิพล มีความสามารถ ความรู้ทันสมัยและเหตุการณ์ของหมู่บ้าน ไม่ได้รับมอบตำแหน่งอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบใดจากทางราชการ ชาวบ้านก็ไม่ตระหนักในความเป็นผู้นำ แต่ยอมรับนับถือว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จในการทำงานของหมู่บ้าน ประชาชนเดือดร้อนมีปัญหาก็จะอาศัยบุคคลผู้นี้เป็นที่พึ่งได้ ลักษณะแห่งความเป็นผู้นำประเภทนี้

ไม่มีระยะเวลาสิ้นสุด ดังเช่นผู้นำแบบเป็นทางการ บุคคลที่มีลักษณะแห่งความเป็นผู้นำแบบนี้มีประโยชน์ต่องานพัฒนาชุมชนมาก เพราะโดยแก่นแท้เป็นผู้ที่เต็มใจให้ความร่วมมือเพื่อส่วนรวมอยู่แล้ว แม้จะไม่มีอำนาจหน้าที่รับรองเป็นทางการก็ตาม

สมพันธ์ เตชะอธิก, ปรีชา อุยตระกูล, และชิน ศรีสวัสดิ์ (2540: 4-6) ได้กล่าวว่า ผู้นำหมายถึง บุคคลที่ถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชาวบ้าน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถนำพาองค์กรชาวบ้านให้ประสบผลสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้าน ประเภทผู้นำสามารถแบ่งได้ดังนี้

1. ผู้นำทางความคิด

1.1 พัฒนาค้นแล้วพัฒนาเศรษฐกิจ โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดทอนบายมุข อยากพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา

1.2 การพึ่งตนเองทางการเกษตรด้วยการทำเกษตรผสมผสาน

1.2 การวิเคราะห์ชุมชน และทางเลือกในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง

1.4 วิเคราะห์ศักยภาพกลุ่มคนจน คัดเลือกเกษตรกรรายย่อยที่ยากจนและ ส่งเสริมให้พวกเขาเข้าร่วมกลุ่มและกระตุ้นผู้นำให้เกิดขึ้นจนเป็นที่ยอมรับ

2. ผู้นำทางด้านศีลธรรม พระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีลและธรรมอย่างดียิ่ง ทำให้เกิดความเคารพนับถือในหมู่ประชาชน

3. ผู้นำทางด้านอาชีพ เทคนิค การปฏิบัติ คือ ผู้นำที่เน้นหลักการทำกิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น เกษตรผสมผสาน และผู้นำที่มีกระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน เช่น การจัดประชุมอบรม ศึกษาดูงาน

4. ผู้นำด้านการพูด แบบกระตุ้นเร้าทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติ

5. ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ โดยเสนอแผนงาน และกิจกรรมเข้าสู่หน่วยงานราชการได้

6. ผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชนการมีบารมี และความสามารถในการระดมทุนภายในและภายนอกชุมชน

สรุปได้ว่า ผู้นำเป็นผู้ที่มีความสามารถมองการณ์ไกล และเข้าใจชุมชน การเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำในชุมชนนั้น ต้องเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งและสามารถนำความรู้นั้นช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำงาน เป็นผู้นำชาวบ้านในด้านต่างๆ มีบทบาทเป็นสมองของชุมชน มีความเฉลียวฉลาดในการตัดสินใจปัญหาที่เกิดขึ้น และผ่านพ้นปัญหาเหล่านี้ได้อย่างดี มีศักยภาพในการทำงานสูง สามารถทำให้คนอื่นอยากเดินตามและ

ให้ความเคารพนับถือเชื่อใจ และให้ความร่วมมือในการทำงานต่างๆ เป็นผู้ทีก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ผลสำเร็จ หรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้

2.2 แนวคิดเครือข่าย

แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายจัดเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญ และถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่าย เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา หรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ดังที่ ประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า เครือข่ายทางสังคมจะคล้ายเครือข่ายในสมอง โครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้ อันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด โครงสร้างทางสังคมจะมีวิวัฒนาการไปเหมือน โครงสร้างทางสมองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของสังคม จากสังคมใช้อำนาจไปเป็นสังคมเรียนรู้ การที่จะเกิดสังคมเรียนรู้ (Learning Society) นั้น โครงสร้างทางสังคมต้องปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวดิ่งไปเป็นเครือข่ายสังคม เครือข่ายสังคม คือ สังคมกัลยาณมิตร หรือเครือข่ายสังคมเรียนรู้ (Learning Social Networks) สังคมต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง จึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ในดุลยภาพได้ (ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543: 305)

การอธิบายเกี่ยวกับเครือข่าย มีความสอดคล้องกับการให้คำจำกัดความ เครือข่ายความร่วมมือของ อรรถพร พงษ์วาท (2539: 3) ที่กล่าวว่า เครือข่ายความร่วมมือเป็นการเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ และอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของตน การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นรูปของการรวมตัวแบบหลวมๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็น หรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน เครือข่ายความร่วมมือเป็นไปได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล องค์กร และสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็กๆ ภายในชุมชนไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ

นฤมล นิราทร (2543: 7-8) เครือข่ายมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีการทำงานเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกัน และมีความเป็นอิสระต่อกัน คือ แต่ละกลุ่มก็มีเป้าหมาย มีกิจกรรมของตนเอง การเข้าร่วมเครือข่ายเป็นการเข้าร่วมเป็นบางส่วนเพื่อทำกิจกรรม

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537: 77-101) ได้กล่าวถึง เครือข่ายผู้นำ หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมในทางความคิดและการปฏิบัติของผู้นำกับคน

อื่นๆ ทั้งที่เป็นผู้นำด้วยตนเอง ชาวบ้านหรือองค์กรอื่นๆ ทั้งรัฐและเอกชน การพิจารณาในเรื่องของเครือข่ายจะมีตั้งแต่การเกิดขึ้นของเครือข่าย ลักษณะของเครือข่าย มิติความสัมพันธ์ของเครือข่าย และความเข้มแข็ง ดังนี้คือ

1. การเกิดขึ้นของเครือข่ายผู้นำ เครือข่ายเกิดขึ้นได้ใน 2 แบบ คือ

1.1 เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เครือข่ายที่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในอดีตนั้นเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์นี้อาจเนื่องมาจากสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือมีความเชื่อถืออย่างเดียวกันเป็นต้นซึ่งจำแนกได้ดังนี้

1) ปัจจัยทางเครือญาติ คนในหมู่บ้านชนบทมักเกี่ยวดองเป็นเครือญาติกัน และในหมู่เครือญาติ มักมีการพึ่งพาอาศัยกัน เอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน

2) ปัจจัยทางความเชื่อ เครือข่ายความเชื่อถืออาจแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ แบบที่หนึ่ง ความเชื่อถือในตัวผู้นำ แบบที่สอง ความเชื่อในความคิดของผู้นำ หรือกิจกรรมที่ผู้นำ ทำอยู่ว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถแก้ปัญหาของตนและชุมชนได้

3) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เคยติดต่อกันแลกเปลี่ยนสิ่งของผลผลิตกันเสมอๆ เป็นต้น

1.2 เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง การเกิดขึ้นของเครือข่าย ที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้ง อาจเกิดขึ้นจากความพร้อมและความต้องการของผู้นำและเครือข่ายเอง ในบางกรณีเกิดจากการต่อรองขององค์กรภายนอกที่เข้าไปจัดตั้งกลุ่ม เพื่อให้เกิดเครือข่าย

2. ลักษณะของเครือข่าย อาจจำแนกได้ ดังนี้

2.1 เครือข่ายทางความคิด เน้นการทำงานด้านความคิด ความรู้ เทคนิคต่างๆ

2.2 เครือข่ายกิจกรรม เน้นการช่วยเหลือร่วมมือกันในการทำกิจกรรม ส่วนมากมักเป็นเครือข่ายภายในชุมชน ที่สมาชิกของเครือข่ายอาจเป็นเครือญาติกันหรืออาจร่วมอยู่ในกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน

2.3 เครือข่ายสนับสนุนทุน กิจกรรมพัฒนาเพื่อการแก้ปัญหาของชุมชน นอกจากจะมีความคิดในการวิเคราะห์หาทางออกในการแก้ปัญหา มีการทำกิจกรรมการแก้ปัญหาแล้ว สิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นมาก คือ จะต้องมีความรู้ ทุน ที่มาของทุน เพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนา อาจมาจากการระดมทุนภายในหมู่บ้านหรือเป็นทุนที่มาจากภายนอก

3. มิติความสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

3.1 มิติความสัมพันธ์ของเครือข่ายแบบแนวตั้ง ที่มีลักษณะการสั่งการจากผู้นำ ผู้เครือข่าย ค่อนข้างควบคุมและกุมอำนาจอยู่ที่คนใดคนหนึ่ง

3.2 มิติความสัมพันธ์ของเครือข่ายแบบแนวราบที่ค่อนข้างเท่าเทียมกัน ระหว่างผู้นำกับเครือข่าย เป็นลักษณะการปรึกษาหารือตกลงร่วมกันมากกว่าการสั่งการ มีลักษณะการกระจายอำนาจ และให้อิสระแก่เครือข่าย

4. ความเข้มแข็งของเครือข่ายถ้าหากผู้นำท้องถิ่นมีความเข้มแข็งการสร้างเครือข่ายชาวบ้านจะมีใน 2 ลักษณะ คือ

4.1 เครือข่ายภายในชุมชน ซึ่งมีข้อควรพิจารณาอยู่ 3 ประเด็น คือการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผลของกิจกรรม และศักยภาพความเข้มแข็งของผู้นำท้องถิ่น

4.2 เครือข่ายภายนอกชุมชน มีข้อควรพิจารณาอยู่ที่การเชื่อมโยงงานท้องถิ่นกับกระบวนการเรียนรู้ของคนภายนอกชุมชน

เครือข่ายความร่วมมือคือ เป็นกระบวนการของการเข้าร่วมมือกันเพื่อพัฒนา หรือจัดกิจกรรมที่กลุ่มบุคคลหรือองค์กรสนใจร่วมกัน เครือข่ายความร่วมมือจะนำไปสู่พลังในการจัดการกับปัญหาทั้งในระดับท้องถิ่นและสังคม โดยส่วนรวมความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวนี้ได้ก่อตัวเคลื่อนไหวและพัฒนากว้างขวางออกไป เช่น เครือข่ายเกษตรกร เครือข่ายเอดส์ เครือข่ายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

โดยนัยความหมายของเครือข่ายความร่วมมือจึงมีลักษณะที่สำคัญ

1. มีกลุ่มหรือบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เข้าร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่มีร่วมกัน

2. มีการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

3. จัดกระบวนการของความร่วมมือ เพื่อให้สามารถนำเอาวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่มีร่วมกันไปสู่การปฏิบัติให้บรรลุผล

คุณลักษณะของเครือข่ายดังกล่าว ทำให้องค์กรมีพลังเข้มแข็ง เพราะแทนที่จะคิดคนเดียวทำกิจกรรมคนเดียว เครือข่ายจะช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมตามลักษณะความสนใจ เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารประสบการณ์สร้างความชำนาญในการทำงาน ระดมสรรพกำลัง จัดโครงสร้างองค์กรความร่วมมือ และกระบวนการภายใต้ความร่วมมือ จัดกติกา มารยาทเพื่อให้ความเคลื่อนไหวมีพลัง สังคมมีการแลกเปลี่ยนทัศนะ สร้างโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการมีส่วนร่วม ซึ่งกระบวนการพัฒนาเช่นนี้จำเป็นมากในยุคปัจจุบัน และอนาคต

การสร้างและพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่ง ในกระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ขบวนการประชาคม ประชาสังคมโดยจากประสบการณ์การสร้าง

และพัฒนาเครือข่ายในสังคมไทยและเครือข่ายที่สำคัญๆ ของประชาคมโลก พอสรุปให้เห็นเป็นขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การร่วมกันกำหนดจุดมุ่งหมายของเครือข่าย (Prepare a Statement of Purpose)

กลุ่มหรือสมาชิกของเครือข่ายร่วมกันพิจารณาขอบเขตของการทำงาน แยกแยะทิศทางการดำเนินการพร้อมกับจัดลำดับภารกิจที่จะดำเนินการ โดยสมาชิกร่วมกันแลกเปลี่ยนทัศนคติ ความรู้สึก ประสบการณ์ และจุดมุ่งหมายร่วมกันเพื่อให้ทุกคน ทุกองค์กรเข้าใจให้ตรงกันในจุดมุ่งหมายร่วม หากสมาชิกไม่สามารถเข้าร่วมได้ทุกคนด้วยข้อจำกัดหลายๆ ด้านผู้ประสานงานหลักอาจจำเป็นต้องสำรวจความคิดเห็นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย และขอบเขตภารกิจเครือข่าย ทั้งนี้เพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อดำเนินการกำหนดจุดมุ่งหมาย และขอบเขตภารกิจเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ควรจัดทำข้อสรุปและแนวทาง (Guideline) ที่ชัดเจนของเครือข่ายแจ้งให้สมาชิกทราบ

ขั้นที่ 2 การตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์ (Define Goals and Objective)

จากการกำหนดจุดมุ่งหมายและขอบเขตภารกิจของเครือข่าย อันเป็นแนวทางหลักๆ ของเครือข่าย จะช่วยให้สมาชิกสามารถระบุเป้าหมายซึ่งเป็นการระบุประเด็นการพัฒนา หรือผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมที่เครือข่ายต้องการให้เกิดขึ้น หรือมีการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่ได้ดำเนินการร่วมกัน และนำมาซึ่งการกำหนดวัตถุประสงค์แต่ละข้อจะช่วยให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างไร

การร่วมกันกำหนดเป้าหมาย และวัตถุประสงค์สมาชิกเครือข่ายจะสามารถนำเอาเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ในส่วนที่ตนหรือองค์กรเกี่ยวข้อง ไปสู่การแปรเปลี่ยนเป็นแผนปฏิบัติ และจัดทำโครงการ/กิจกรรมเพื่อรองรับได้ นอกจากนี้ยังทำให้เครือข่ายสามารถเชื่อมประสานเป้าหมาย วัตถุประสงค์และแผนปฏิบัติของทั้งเครือข่ายและมวลสมาชิกได้

ขั้นที่ 3 การสร้างและพัฒนาแผนปฏิบัติ (Create an Action Plan)

แผนปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการตัดสินใจในขั้นดำเนินการร่วมกันแบ่งภาระความรับผิดชอบ อำนวยความสะดวกในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน โดยในขั้นตอนนี้องค์ประกอบที่จะนำมาพิจารณาในการจัดทำแผนปฏิบัติได้แก่

1. กิจกรรมที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ โดยพิจารณาเป้าหมาย และวัตถุประสงค์รายข้อ หรือในแต่ละด้านว่ามีกิจกรรมหลักใดบ้างที่มวลสมาชิกเห็นว่าควรจะดำเนินการ และจัดลำดับความสำคัญเพื่อนำไปสู่การจัดทำแผนปฏิบัติ

2. พิจารณาทรัพยากรในแต่ละกิจกรรม/โครงการต้องการทรัพยากรทั้งคน เงิน และ วัสดุอุปกรณ์ รวมทั้งเทคโนโลยีในเรื่องใดบ้างจะอำนวยความสะดวกในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างไร และจะแสวงหาทรัพยากรจากแหล่งอื่นๆ คือแหล่งใดบ้าง

3. แบ่งความรับผิดชอบ กิจกรรม/โครงการใดที่องค์กรหรือบุคคลสนใจเลือกไปปฏิบัติ กิจกรรม/โครงการใดที่ต้องประสานงาน กิจกรรม/โครงการใดต้องดำเนินการร่วมกัน โดยมีการแต่งตั้งและระบุผู้รับผิดชอบชัดเจน

4. กำหนดตารางเวลาการปฏิบัติ เพื่อให้สามารถทราบความเคลื่อนไหวในกิจกรรมที่ดำเนินการ และประสานความร่วมมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. นำแผนไปปฏิบัติและติดตามประเมินผลในการนำแผนไปปฏิบัติควรมีการประสานงาน จัดเวทีพูดคุยและร่วมติดตามประเมินผลในส่วนที่มวลสมาชิกอยากให้เข้าร่วม นอกจากนี้ควรมีการประเมินผลความสำเร็จในภาพรวมของเครือข่ายเพื่อทราบการเปลี่ยนแปลง ระยะห่างจากเป้าหมายและปัญหาอุปสรรคของกระบวนการความร่วมมือ

ขั้นที่ 4 ส่งเสริมบทบาทและกระบวนการตัดสินใจของแต่ละกลุ่ม (Establish Ground Rules and Decision-Making Process)

ในกระบวนการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย บทบาทของมวลสมาชิกเป็นหัวใจสำคัญ เพราะหากเครือข่ายปราศจากความเคลื่อนไหวใดๆ จากสมาชิก งานก็ยากจะบรรลุความสำเร็จได้ การส่งเสริมบทบาทของมวลสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นบทบาทในการดำเนินกิจกรรม/โครงการ บทบาทในการที่จะสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ บทบาทในการเข้าร่วมมือกับองค์กรสมาชิกด้วยกัน การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เทคนิคและประสบการณ์ในการทำงาน นอกจากนี้ควรส่งเสริมกระตุ้นให้มีการพัฒนาทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้การตัดสินใจนั้นก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการทำงานขององค์กร

ขั้นที่ 5 พัฒนาระบบการติดต่อสื่อสาร (Prepare a Communication Plan)

ปัญหาความล้มเหลวส่วนใหญ่ของเครือข่าย ส่วนหนึ่งเกิดจากระบบการติดต่อสื่อสารขาดประสิทธิภาพ กล่าวคือ ขาดความสม่ำเสมอ ขาดการวางแผนที่ดี องค์กรสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนข่าวสารประสบการณ์ ผลคือทำให้ไม่ทราบความเคลื่อนไหวด้านต่างๆ ของเครือข่ายการวางแผนเพื่อพัฒนาระบบการติดต่อสื่อสารจึงต้องให้มีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันอย่างกว้างขวาง โดยสิ่งที่จะต้องดำเนินการคือ (1) ระบุผู้รับผิดชอบ (2) พัฒนาสื่อและจัดระบบให้มีการติดต่อสื่อสารถึงมวลสมาชิกอย่างทั่วถึง และการติดต่อสื่อสารระหว่างมวลสมาชิกด้วยกันได้ง่าย (3) มีการจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์เป็นประจำสม่ำเสมอ (4) มีการสรุปผลการดำเนินกิจกรรมและรายงานความก้าวหน้าของเครือข่าย

ขั้นที่ 6 พัฒนาโครงสร้างเครือข่ายความร่วมมือ (Choose an Organizational Structure)
 โครงสร้างการจัดองค์กรของเครือข่ายความร่วมมือ ควรเป็นโครงสร้างที่สามารถ
 ส่งเสริมการทำงานตามขั้นที่ 1 – 5

ขั้นที่ 7 การพัฒนาทรัพยากรและแหล่งทุนของเครือข่าย (Mobilizing Resources)
 ความร่วมมือจะประสบความสำเร็จไม่ได้ หากขาดการให้ความสำคัญกับการพัฒนา
 ทรัพยากรและการระดมทุน เพื่อสนับสนุนการทำงานของเครือข่ายและมวลสมาชิก โดยทรัพยากร
 ที่มีอยู่อาจจะต้องนำมาพิจารณาว่าเนื้อหาใดเป็นกิจกรรมหลักของเครือข่าย และแหล่งทรัพยากรมี
 อยู่ที่ใด จะระดมทรัพยากรกันอย่างไร จะหาแหล่งทุนหรือทรัพยากรเพิ่มเติมมาจากแหล่งใดบ้าง
 การจัดทำแผนพัฒนาทรัพยากร และทุนของเครือข่ายก็เป็นกิจกรรมหลักกิจกรรมหนึ่งที่จะทำให้งาน
 ต่อเนื่องและอย่าลืมว่า “ทรัพยากรโดยเฉพาะงบประมาณเป็นเพียงเครื่องมือทางการบริหารเท่านั้น”
 แต่ “หัวใจอยู่ที่ทรัพยากรที่มาจากความตระหนักในความรับผิดชอบ และร่วมกันคนละไม้
 คนละมือของมวลสมาชิกเครือข่าย”

องค์ประกอบอันเป็นปัจจัยทางการบริหารที่สำคัญและส่งผลต่อความสำเร็จของ
 เครือข่ายมีดังนี้

1. กระบวนการติดต่อสื่อสาร ซึ่งต้องมีความสม่ำเสมอส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยน
 ข้อมูลข่าวสาร เทคนิค ประสบการณ์ ตลอดจนมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และมีการสรุป
 ความก้าวหน้าในผลการดำเนินงานกิจกรรมของสมาชิกและเครือข่าย
2. การพิจารณาถึงความต้องการของมวลสมาชิกเครือข่ายการได้แลกเปลี่ยนทัศนะ
 มุมมองต่อการพัฒนาหรือเป้าหมายของกิจกรรมในความร่วมมือ ตลอดจนขบวนการตัดสินใจร่วมกัน
 ในการกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เพื่อให้สมาชิกสามารถไปสู่การปฏิบัติ และประสาน
 ความร่วมมือได้
3. องค์กรความร่วมมือ และโครงสร้างเครือข่ายมีประสิทธิภาพ ตอบสนองต่อการ
 ประสานความร่วมมือ โดยลักษณะขององค์กรความร่วมมือสามารถป้องกันการแทรกแซง
 (Dominate) จากองค์กรหนึ่งและลดปัญหาความขัดแย้ง ตลอดจนสร้างการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม
 และทั่วถึงได้
4. ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมบทบาท และการตัดสินใจขั้นดำเนินการของมวล
 สมาชิก เพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ และสร้างบรรทัดฐานในความร่วมมือ
5. มีการพัฒนาและระดมทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนแผนในการพัฒนาและ
 ระดมทรัพยากรมีประสิทธิภาพ

6. มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์บทบาทของเครือข่าย และมวลสมาชิกเพื่อระดมความร่วมมือและสร้างความเข้าใจในการดำเนินงาน ทั้งแก่มวลสมาชิกและประชาชนทั่วไป (ธีระพงษ์ แก้วหาญ, 2544: 251-258)

สรุปได้ว่า เครือข่ายความร่วมมือเป็นการเชื่อมโยง และประสานความคิด ความพยายาม และการดำเนินงานของตนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม เพื่อพัฒนาหรือจัดกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน เครือข่ายความร่วมมืออาจจะเป็นกลุ่มหรือองค์กรเข้าร่วมมือกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน และการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านมีทั้งเครือข่ายภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน ทั้งเครือข่ายรูปแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2.3 แนวคิดการจัดการต้นน้ำ

การจัดการต้นน้ำลำธาร “ การที่จะมีป่าต้นน้ำลำธารไปชั่วกาลนานนั้น สำคัญอยู่ที่การรักษาและปลูกป่าบริเวณต้นน้ำ เพราะไม้ยืนต้นนั้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้นเป็นขั้นตอนหนึ่งของระบบการให้ฝนตกแบบธรรมชาติ ทั้งยังช่วยยึดดินบนเขาไม่ให้ถูกทำลายเมื่อฝนตกอีกด้วย ซึ่งถ้ารักษาสภาพป่าดีแล้วท้องถื่นจะมีน้ำไว้ใช้ ชั่วกาลนาน ” (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ 14 เมษายน 2520) จากพระราชดำรัสดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำลำธารได้ว่า ป่าไม้นั้นมีความสำคัญที่จะช่วยให้เกิดฝนตกต้องตามฤดูกาลช่วยให้มีน้ำไว้ใช้สอยได้อย่างสม่ำเสมอและจะช่วยรักษาคุณภาพดินไม่ให้เสื่อมสภาพเร็วเกินควร อันมีผลโดยตรงต่อกิจกรรมทางด้านการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนไทย ดังนั้นการที่จะให้ป่าต้นน้ำลำธารมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้ตลอดไป จะต้องเกิดความร่วมมือร่วมใจของประชาชน ที่จะช่วยกันป้องกันดูแลรักษาป่าไม้ส่วนที่เหลืออยู่ให้ยังคงอยู่ตลอดไป และช่วยกันปลูกป่าไม้เสริมในพื้นที่ที่ถูกบุกรุกทำลายหรือป่าที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้กลับฟื้นคืนสภาพที่สมบูรณ์ดังเดิม ทั้งนี้เพื่อระบบนิเวศของป่าต้นน้ำลำธารจะสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์น้ำและสรรพสิ่งได้อย่างต่อเนื่องตลอดไป

ความหมายของคำว่าต้นน้ำ หมายถึง พื้นที่ตอนบนของกลุ่มน้ำ มีลักษณะเป็นภูเขาสูงชันมีการกักเซาะพังทลายของดินได้ง่าย ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2530 กำหนดให้พื้นที่ลุ่มน้ำที่ 1A, 1B และชั้นที่ 2 เป็นพื้นที่ต้นน้ำ น้ำจะมีต้นไม้อยู่เพียงใดก็ตามก็มีให้กำหนดเป็นป่าเสื่อมโทรมตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2528

การจัดการต้นน้ำ หมายถึง การจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย ซึ่งอยู่ตอนบนของลุ่มน้ำ เป้าหมาย

ปัญหาต้นน้ำลำธารที่สำคัญ ซึ่งมีผลทำให้พื้นที่ต้นน้ำลำธารขาดสมรรถนะ ในการเอื้ออำนวยผลผลิตน้ำที่ดีและขาดประสิทธิภาพในการป้องกันการกัดเซาะของดิน สรุปได้ดังนี้

1. การทำลายป่าเพื่อใช้พื้นที่ทำการเกษตร การก่อสร้าง ใช้สอย และเพื่อการค้า
 2. ไฟป่าซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากมนุษย์ทั้งที่เจตนาและไม่เจตนา
 3. การเลี้ยงสัตว์โดยขาดการควบคุมดูแล
 4. การใช้สารกำจัดแมลงและศัตรูพืช โดยไม่ถูกวิธีช่วยเพิ่มมลพิษให้กับแหล่งน้ำ
- แนวทางในการจัดการพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

1. การปรับปรุงระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ซึ่งหมายถึงการจัดการและพัฒนาให้ป่าต้นน้ำมีศักยภาพฟื้นฟูเองได้ตามธรรมชาติ โดยปลูกเสริมไม้มีค่าของท้องถิ่น เพื่อให้สามารถฟื้นตัวและพัฒนาการเจริญเติบโต ไปสู่ความเป็นป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ได้เร็วขึ้น

2. การสร้างฝายต้นน้ำลำธาร เพื่อชะลอการไหลของน้ำลดความรุนแรง และช่วยกระจายความชุ่มชื้นแก่พื้นที่อันจะส่งผลให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ และช่วยกักเก็บตะกอนที่ไหลลงไปในพื้นที่ห้วยลำธารเป็นการยืดอายุแหล่งกักเก็บน้ำตอนล่างให้ดินเงินช้าลง และทำให้น้ำมีคุณภาพดีขึ้น

3. ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร ตลอดจนร่วมแก้ไขปัญหาในการดำเนินงาน (กรมป่าไม้, 2544: 16-22)

การจัดการต้นน้ำ การแบ่งเขตต้นน้ำในแผนที่ขึ้นอยู่กับตัวแปรทางภูมิศาสตร์ (อัตราความลาดชัน ความสูงเหนือระดับน้ำทะเล ลักษณะดิน โครงสร้างพื้นที่ และพื้นที่ป่า) พื้นที่ต้นน้ำส่วนใหญ่ไม่มีการปักเขตแดนที่ชัดเจนบนพื้นดิน นอกจากนั้นยังมีการขัดแย้งกันในการใช้พื้นที่ต้นน้ำตามสภาพความเป็นจริง กับการกำหนดเขตในแผนที่โดยเฉพาะต้นน้ำชั้นที่ 1A และชั้นที่ 2A ซึ่งเป็นประเด็นนิเวศวิทยาที่อ่อนไหว ถึงแม้จะมีการห้ามประกอบอาชีพในเขตต้นน้ำชั้นที่ 1 แต่ก็มิชวบ้านเข้าไปทำไร่และเข้าไปอาศัยในบริเวณนั้น ดังนั้นการเพิ่มมาตรการการจัดการต้นน้ำมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อจะปกป้องและรักษาแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของลุ่มน้ำต่างๆ อีกทั้งเพื่อป้องกันการพังทลายของดินจำนวนมาก และการไหลบ่าของตะกอนในแม่น้ำ วิธีการหลักเพื่อแก้ปัญหา ได้แก่

1. มีการปักเขตต้นน้ำพื้นที่ชั้นที่ 1A และชั้นที่ 2A และให้มีการพัฒนาแผนการจัดการพื้นที่ดังกล่าวโดยมีการร่วมกับชุมชนท้องถิ่น

2. มีการแก้ไขสภาพพื้นที่ลาดชัน รวมทั้งการปลูกป่าใหม่และมาตรการควบคุมการพังทลายของดินที่เหมาะสม

3. ให้ชุมชนท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการป้องกันรักษาพื้นที่ต้นน้ำ (การปรับปรุงระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, 2546: ระบบออนไลน์)

สรุปได้ว่า การจัดการต้นน้ำ คือ การจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยหรือลำห้วยในบริเวณต้นน้ำ โดยการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูสภาพ มีการปลูกป่า ไม้บุกรุกทำลายป่าเพื่อการเกษตร ไร่สอย และการค้า การป้องกันการพังทลายของดิน และมีการทำแนวกันไฟป่า โดยให้ชุมชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สหทยา วิเศษ (2539) ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา พบว่ากลุ่มฮักป่าศรีถ้อยมีพัฒนาการมาจากการร่วมกันคัดค้านการสัมปทานทำไม้ และการประสบภัยแล้งที่เกิดขึ้นมาจากการตัดไม้ทำลายป่า จึงเกิดกิจกรรมในการการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าที่มีทั้งกิจกรรมที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมที่เกิดจากการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนาโดยมีแนวคิดในการอนุรักษ์คือ การให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าโดยใช้กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและระบบนิเวศของชุมชน เป็นวิธีการกระตุ้นหรือชี้แนะให้ชาวบ้านตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ จากการทำกิจกรรมทำให้ป่าฟื้นตัว มีความอุดมสมบูรณ์ และยังกระตุ้นจิตสำนึกของชาวบ้านให้เกิดความตระหนักในการที่จะช่วยกันรักษาป่าอีกด้วย การทำกิจกรรมของกลุ่มฮักป่าศรีถ้อยถือว่าเป็นระบบความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำที่ แบ่งออกเป็น 3 มิติคือ 1) เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำมีองค์ความรู้ที่แสดงความสัมพันธ์ 3 ด้านคือ 1.1) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มีการจัดความสัมพันธ์ที่จะให้คนอยู่ร่วมกัน โดยการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อเป็นแนวทางให้คนในชุมชนปฏิบัติ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า 1.2) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยพบความสัมพันธ์ผ่านระบบประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพเป็นหลักและระบบการผลิตเพื่อขายที่พึ่งพาและรักษาสมดุลธรรมชาติ ในการพึ่งพาธรรมชาติทำให้ชาวบ้านเห็นในความสำคัญของป่าและมีส่วนร่วมในการรักษาป่า ดังนั้นระบบการผลิตและวิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศของชุมชน 1.3) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึง

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จะพบความสัมพันธ์โดยผ่านความเชื่อเรื่องผีและการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้าน โดยการแสดงความเคารพและขอบคุณธรรมชาติเพื่อสร้างระบบความสัมพันธ์และจิตสำนึกให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม 2) ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ดันน้ำมี 2 ลักษณะคือ 2.1) ลักษณะที่เป็นความรู้ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาคือ การจัดการป่าชุมชนที่มีรากฐานมาจากการสังเกตสภาพแวดล้อมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นการจัดการที่ยึดหลักใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมและการยังชีพ เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสม 2.2) ลักษณะที่เป็นความเชื่อประเพณีหรือวัฒนธรรมคือการปรับเปลี่ยนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับคน เพื่อทำหน้าที่และบทบาทเพื่อการอนุรักษ์ที่พบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และผี โดยการแสดงความเคารพนับถือทำให้มนุษย์เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่มีต่อธรรมชาติ ดังนั้น การมีวิถีชีวิตภายใต้การมีคุณธรรมต่อธรรมชาติจะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้ได้ 3) กระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มีการเรียนรู้จาก ธรรมชาติ การนับถือศาสนาพุทธ และเชื่อในเรื่องผีผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกที่เรียนรู้ด้วยตนเอง และผู้อื่น ถ่ายทอดให้แล้วส่งสุมไว้ในรูปของพิธีกรรม และผ่านระเบียบในการรักษาป่าที่บ้านทึบไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนความรู้หรือภูมิปัญญาเดิมของชาวบ้าน ให้เป็นความรู้ใหม่ที่มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเพิ่มคุณค่าให้กับความรู้นั้น

ณัฐชา ชีวะศิริ (2544) ศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน : กรณีศึกษาบ้านท่าโป่ง ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชุมชนบ้านท่าโป่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับที่สูง องค์ประกอบของความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษาชุมชนบ้านท่าโป่ง คือ การพึ่งตนเองของชุมชนที่ไม่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกในเรื่องของการดำเนินการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชน และศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นถึงสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เกิดจากการรวมตัวกันของชุมชนในการแก้ไขปัญหา บทบาทผู้นำชุมชน และจิตสำนึกของชุมชน

เกษริน สุขด้วง (2545) ศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา พบว่า รูปแบบการดำเนินงานของท่านพระครูมานัสสนิทพิทักษ์และคณะสงฆ์ใน อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา มีบทบาทในฐานะเป็นผู้นำท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำได้อย่างดียิ่ง พระสงฆ์ได้ใช้วิธีการหลายรูปแบบ

ในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน และรับรู้ถึงผลดีผลเสียที่จะติดตามมาจากการอนุรักษ์ป่าไม้และทำลายป่าไม้ พระครุमानันตพิทักษ์ได้พาชาวบ้านขึ้นไปบนภูเขา เพื่อไปดูป่าต้นน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านเปรียบเทียบสภาพในอดีตกับปัจจุบันที่มีความแตกต่างกันมาก หลังจากนั้นชาวบ้านเริ่มยอมรับความจริง สร้างจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า ตระหนักถึงภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่า ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และขยายเครือข่ายในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำและการอนุรักษ์ธรรมชาติสืบต่อไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน

สมพันธ์ เตชะอธิก (2537) ได้ทำการศึกษา ศักยภาพผู้นำและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่นพบว่า ผู้นำคนหนึ่งๆ สามารถจัดอยู่ได้ในหลายประเภทด้วยกัน โดยมีลักษณะผสมผสานอยู่ในบุคคลเดียวกันเช่น เป็นทั้งผู้นำทางความคิด การปฏิบัติรวมอยู่ในบุคคลเดียว หรืออาจเป็นผู้นำทางอาชีพหรือผู้นำทางเทคนิคอย่างเดียวกันและพบว่า เครือข่ายผู้นำมี 4 ประเภทคือ 1) เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากเครือข่าย หมู่บ้านในชนบท คนในหมู่บ้านมักเกี่ยวดองเป็นเครือญาติ มักมีการพึ่งพาอาศัยกัน 2) เครือข่ายทางเศรษฐกิจ เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางเศรษฐกิจ 3) เครือข่ายทางความเชื่อ เป็นความเชื่อถือในตัวผู้นำและความเชื่อถือในความคิดของผู้นำ 4) เครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้ง เช่น กรณีเครือข่ายผู้เลี้ยงวัวบ้านทำนางแมวและชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแตที่มีครูสอน รูปสูงสนับสนุนและเป็นคณะกรรมการอยู่

ภาสกร เขมณะศิริ (2538) ศึกษาเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ของหมู่บ้านเพื่อการพัฒนาชุมชนพบว่า ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนคือ กลุ่มและองค์กรในชุมชน ผู้นำ และระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในชุมชนนั้น รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้มีหลากหลายในชุมชนทั้งในลักษณะแนวนอน คือ เครือข่ายภายในชุมชนระหว่างครอบครัวต่อครอบครัว กลุ่มต่อกลุ่มในหมู่บ้าน และในแนวดิ่ง ซึ่งมีการเชื่อมโยงสานต่อไปในชุมชนอื่นทั้งใกล้และไกล โดยที่นักพัฒนาทั้งจากภายนอกและภายในเป็นผู้เชื่อมประสาน

กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย (2538) ศึกษาเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชนพบว่า เครือข่ายการเรียนรู้ของบุคคลเรียนรู้เริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ การเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ การเรียนรู้จากวัด และการเรียนรู้จากกลุ่มตามลักษณะของการตั้งบ้านเรือน กลุ่มอาชีพ และคณะกรรมการป่าชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนได้จากสถาบันศาสนา สถาบันการศึกษาและพิธีกรรมที่เข้ามามีส่วนสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างบุคคลต่างๆ มาแลกเปลี่ยนและสนับสนุนให้เกิดการดูแลและรักษาป่าขึ้น และเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน ซึ่งอาศัยสัมพันธ์ทางเครือญาติ ผ่านพิธีกรรมซึ่งก่อให้เกิดเครือข่ายหัววัด เครือข่ายกิจกรรม และความเชื่อระหว่างชุมชน การประชุมสภาตำบล ก็เป็นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมประชุมสภาตำบลหน่วยงานของรัฐ และหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชน

เข้ามาสนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างหมู่บ้าน ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงมีอยู่ 2 ลักษณะคือ กระบวนการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ จากการเรียนรู้จากวิถีชีวิต ความเชื่อ การถ่ายทอดบอกเล่าสืบต่อกันมา และกระบวนการเรียนรู้จากความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน

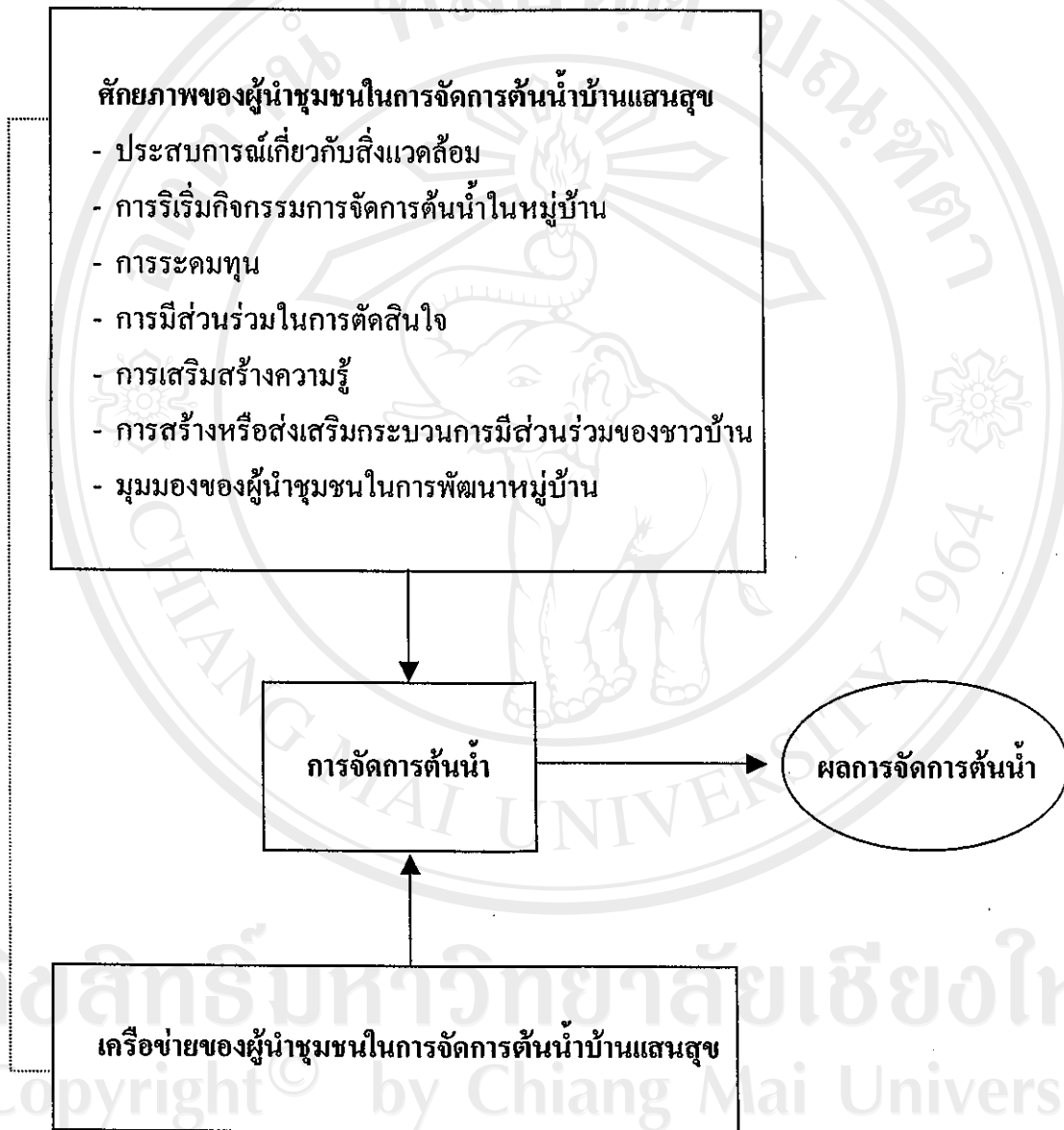
สุนันทรา พุทธิมา (2539) ศึกษาเรื่อง เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้ประกอบการเกษตรของชุมชนชนบทภาคเหนือพบว่า 1) แนวคิดในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้นำเกษตรกรคือการรวมกลุ่ม ซึ่งทำให้กลุ่มสามารถเรียนรู้ถึงการพึ่งตนเองและการแก้ปัญหาด้วยตนเอง กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวมีผู้นำของกลุ่มเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านการผลิต นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอก เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาให้สามารถดำเนินการผลิตในเชิงพาณิชย์ต่อไปได้ 2) ปัจจัยภายในและภายนอกที่ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของ ผู้นำการเกษตรประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ การพึ่งพา ระบบเครือข่าย ผู้นำ การประกอบอาชีพเดียวกัน การเลียนแบบ ปัญหาต้นทุนการผลิตและสภาพภูมิศาสตร์ ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความต้องการของตลาด เครื่องมือทางการเกษตรสมัยใหม่ ความรู้ใหม่ในการพัฒนาผลผลิตนโยบายการส่งเสริมอาชีพ และข้อมูลข่าวสาร

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยเห็นว่า ศักยภาพและเครือข่ายของผู้นำชุมชน มีความสำคัญในฐานะตัวแทนของการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐและองค์กรเอกชน การที่ชาวบ้านจะหลุดพ้นจากสถานะอันไม่พึงประสงค์ไปสู่ชีวิตที่ดีได้ ท่ามกลางภาวะที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากนโยบายรัฐ และการเติบโตทางเศรษฐกิจ จำเป็นต้องอาศัยผู้นำชุมชนรวมตัวกัน และสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็ง โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมให้มากที่สุด

2.5 กรอบแนวความคิด

ศักยภาพและเครือข่ายของผู้นำชุมชนเพื่อการจัดการต้นน้ำบ้านแสนสุข ศักยภาพของผู้นำชุมชนบ้านแสนสุข หมายถึง ผู้นำที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม มีการริเริ่มกิจกรรมการจัดการต้นน้ำในหมู่บ้าน มีการระดมทุน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีการเสริมสร้างความรู้ การสร้างหรือส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และมุมมองของผู้นำชุมชนในการพัฒนาหมู่บ้านทำให้เกิด เครือข่ายของผู้นำชุมชนในการจัดการต้นน้ำบ้านแสนสุข ได้แก่ เครือข่ายของผู้นำชุมชนแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เครือข่ายของผู้นำชุมชนในระบบการจัดการต้นน้ำและนอกระบบการจัดการต้นน้ำ เครือข่ายของผู้นำภายในชุมชนและภายนอกชุมชน และความซ้ำของเครือข่ายผู้นำชุมชนในการจัดการต้นน้ำ ต่อการจัดการต้นน้ำบ้านแสนสุข ได้แก่ การปลูกป่า การตรวจคุณภาพและปริมาณน้ำระดับชาวบ้าน และการทำแนวกันไฟฟ้า

ในการวิเคราะห์นั้นศักยภาพและเครือข่ายของผู้นำจะมีความสัมพันธ์ต่อกัน และในขณะเดียวกันศักยภาพและเครือข่ายจะมีส่วนเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการต้นน้ำด้วย โดยได้มีการสังเกตการณ์ในระยะเวลาประมาณ 30 ปี และเริ่มมีการจัดการต้นน้ำอย่างเป็นระบบในเวลา 7 ปีที่ผ่านมา

แผนภูมิ 1 กรอบแนวความคิด